

Реакція – це вторинна, наслідуюча дія (re-act) у відношенні до предмета. Будь-яка реакція – це відношення, тому реакція завжди пасивна, інертна, залежна від предметів. Реакція на предмет (об'єкт) означає захоплення ним; в першу чергу реагує тіло.

Гуссерль намагається вийти на дійсність за допомогою феноменологічної редукції, тобто за допомогою поміщення у лапки “увесь світ речей, живих істот, людей, включаючи і нас. Ми, властиво, нічого не втратили, а, навпаки, здобули абсолютне буття, а це буття, якщо його правильно розуміти, приховує в собі всі трансцендентності мирського – як інтенціональний корелят актів звичайного значення, яке необхідно здійснюється ідеально і суперечливо продовжувати, – воно “конститує” їх в собі” [10, с. 110].

1. *Filozofia. Leksykon.* – Warszawa, 2000.
2. *Новейший философский словарь.* 2-е изд., перераб. и допол. – Минск, 2001.
3. *Бл. Иоанн Дунс Скот. Избранное.* – М., 2001.
4. *Russell B. Problemy filozofii.* – Warszawa, 2003.
5. *Гегель. Энциклопедия философских наук. Т. 3* – М., 1977.
6. *Маритен Ж. Краткий очерк о существовании и существующем // Маритен Ж. Философ в мире.* – М., 1994. – 24–51 с.
7. *Гартман Н. Этика.* – СПб., 2002.
8. *Гжето-рчик А. Життя як виклик. Вступ до раціоналістичної філософії.* – Варшава – Львів, 1997.
9. *Кант І. Критика чистого розуму.* – К., 2000.
10. *Гуссерль Э. Идеи к чистой феноменологии и феноменологической философии. Т.1 / Пер. с нем. А.В. Михайлова.* – М., 1999.

УДК 14

А.С. Кравчик

Одесский национальный университет им. И.И. Мечникова.

ДО СИСТЕМОЇ КЛАСИФІКАЦІЇ ПОЗАНАУКОВОГО ЗНАННЯ

© Кравчик А.С., 2004

Запропоновано класифікацію позанаукового знання.

The categorization of the unscientific knowledge is offered.

Робота має на меті запропонувати системну класифікацію позанаукового знання, тобто таку класифікацію, яка побудована на логічних засадах Параметричної Загальної Теорії Систем (ПЗТС) з її формальним апаратом – Мовою Тернарного Опису (МТО), що були розроблені Одеською школою системології під керівництвом академіка А.І. Уймова. Запропонована системна класифікація є піонерською спробою застосування ПЗТС та МТО до цієї проблеми. Є велике розмаїття літератури з позанаукового знання, наприклад: збірники під редакцією Т. Касавіна “Наукові та позанаукові форми пізнання” [1] та “Блукаючий розум. Розмаїття позанаукового знання” [2]. Але не спостерігається тенденції формалізації, формальної класифікації, тобто логіко-формального осмислення цієї проблеми, а, навпаки, дається змістовний аналіз конкретних форм позанаукового пізнання. ПЗТС дає можливість внести “науковість” у галузь досліджень позанаукового, тобто апарат логічного аналізу, без якого ці до-

слідження є хаотичним нагромадженням містичного досвіду, цікавих історій з життя тощо.

У сучасну епоху наукове знання швидко підкоряється значним змінам: змінюється роль науки у соціальному житті, змінюються форми та методи, при посередництві яких осмислюються природа та суспільство, змінюються взаємовідношення науки з іншими формами суспільної свідомості. Тривалий час позанаукові традиції ігнорувались гносеологією та історією науки, в яких наука займала вищу посаду у ієрархічних класифікаціях типів знання. Але дослідження історичних та соціальних коренів наукового пізнання, вивчення культурного контексту науки свідчать про те, що важливі імпульси розвитку науки мають свій початок у позанаукових традиціях. Останні, коли наукова картина світу зайняла домінуюче положення в системі знань, не були зовсім зруйновані, а лише витиснуті на периферію. В теоретичному плані дослідження цих різновидів знання є досить важливим, особливо при

дослідженні таких проблем, як генезис науки, критерії та межі наукової раціональності, ідеали та норми науковості, взаємозв'язок науки з іншими формами культури, які не можуть адекватно оцінюватись без уваги до природи та особливостей позанаукового знання.

Іншим важливим стимулом дослідження позанаукових різновидів знання є тенденція переходу від сцієнтизації до гуманізації, яка домінує останній час у гносеології. Вона зосереджує увагу на аналізі ролі та значенні світоглядних категорій у природонауковому пізнанні, виявленні соціально-культурних контекстів формування та функціонування ідеалів та норм наукового мислення, всебічному висвітленні культурно-історичної природи наукового процесу та наукових революцій.

Визнання обмеженості як інтерналістського, так і екстерналістського підходів до вивчення наукового пізнання стимулювало розвиток та застосування тут культурологічних підходів, герменевтичних, семіотичних та феноменологічних методів. Це привело до того, що прийнятий у культурології принцип множинності культур став поширюватись і на галузь гносеологічних досліджень. Поява постнекласичної епістемології, де принцип множинності типів знання є основним, ознаменувала визнання певного гносеологічного статусу позанаукових форм знання та посилення інтересу до їх вивчення.

Проте позбавлення науки виключного епістемологічного статусу та розгляд її в одному ряду з іншими формами знання призвело до багатьох серйозних проблем, які постали перед гносеологами та філософами науки. Мова йде про перегляд усталених сторіччями класичних уявлень про науку та формування її нового ідеалу та образу. Яким буде цей ідеал, якими будуть критерії наукового пізнання в майбутньому, а також, як вдасться провести демаркацію наукового та позанаукового знання, – усі ці проблеми ще не мають задовільного вирішення. Однак безумовним є те, що наука досі зберігає свій досить високий епістемологічний стандарт. Інша річ, що вона повинна відмовитись від посягань на абсолютне панування, від прагнення повністю витиснути інші форми знання. Плюралізм, діалог, свобода вибору – це основні поняття, які описують сучасну ситуацію в культурі. За таких умов наука повинна праг-

нути до діалогу з позанауковими формами знання, в результаті якого вона буде збагачуватися новими ідеями, а також формувати свої нові ідеали.

I. Позанаукове знання. Наука є засобом пізнання реальності. Але не єдиним. Знання у тій чи іншій формах присутнє і за межами науки. Поява наукового світогляду не скасувала існування інших форм знання: “Напевне, існують і завжди існували позанаукові прийоми пошуку істини, які приводили якщо не до самого пізнання, то до його попередніх форм, але ми так зганьбили їх сучасними методологіями, що не наважимося думати про них серйозно” [3, с. 171].

Однак сьогодні відношення до позанаукового знання у європейській та вітчизняній епістемології змінилось. Ця зміна може бути представлена як перехід від логіки “або – або” (яка упереджено допускає перевагу наукових уявлень та другосортність інших способів осягнення дійсності, які не дотягнули до науки) до логіки “як те, так й інше”, в результаті якого гносеологічний інтерес поширюється не тільки на наукові, а також і позанаукові когнітивні засоби освоєння світу. Вивчення цих засобів та відповідно типів знання, зіштовхнулось з феноменом “різноманітності” форм знання: кожний тип знання виявляє притаманні йому риси, сфери застосування, форми обґрунтування та критерії прийнятності.

“Зникла внутрішня єдність поняття “позанаукове знання”. З одного боку, воно розпалося на “паранаукове”, “донаукове”, “псевдонаукове”, “антинаукове” тощо, а з іншого, – будь-яка форма знання у зв'язку з діяльністю по його виробництву була подана як специфічна субкультура, як універсальний тип (в межах деякої соціальної спільності) пізнавального і навіть ширше – духовного відношення людини до світу” [4, с. 180].

Таким чином, в зв'язку з розширенням предмета дослідження (галузь позанаукового знання) перед гносеологами виникла проблема встановлення і розмежування термінів та проблема класифікації типів знання. Ці проблеми сьогодні є невирішеними, хоча деякі вирішені ще у радянській гносеологічній науці. До них можна віднести статтю білоруських філософів В.І. Диніча, М.А. Ємельяшевича, Є.А. Толкачова

та Л.М. Томильника “Позанаукове знання та сучасна криза наукового світогляду”, в яких вони запропонували ввести поняття “анормальне знання” замість “позанаукового знання”. “Термін “анормальний не означає нічого, крім того, що саме знання або спосіб його отримання не відповідають тим нормам, які вважаються загальноприйнятими в науці на цьому історичному етапі” [5, с.124].

Але незважаючи на ті переваги, які, на думку білоруських філософів, дає використання цього нового терміна, він має цілу низку недоліків:

1) на протилежність тому, що, на думку авторів цього поняття, термін “анормальний” не несе ніякого емоційного навантаження, це навантаження значною мірою йому притаманне у вигляді оцінкового компонента;

2) ця дефініція містить в собі не тільки позанаукове пізнання, але й наукове, яке не відповідає науковій парадигмі, що панує в ту чи іншу епоху.

Отже, з огляду на останнє зауваження, постає важке для вирішення питання: які ж саме наукові знання будуть “анормальними”, оскільки представники різних наукових програм мають по-різному відповісти на нього. Тому, незважаючи на недостатню визначеність поняття “позанаукове знання”, можна вважати його досить адекватним своєму предмету.

Сфера позанаукового знання достатньо гетерогенна за складом. Однак існуючі там відмінності нерідко упускають з виду та загалом класифікують її як “псевдонауку”. Подібне розширене використання цього поняття у гносеологічному аналізі не є плідним, оскільки воно апріорі привносить негативну оцінку позанаукового знання і не дає змоги відокремити дійсно псевдонаукове знання від цілої низки інших спірних пізнавальних традицій, які зіграли визначальну роль в історії пізнання. “Насправді, правомірно чи ні ставити в один ряд, називаючи це псевдонаукою, вульгарні форми астрології та теорію кольору В. Гьоте чи традицію російського космізму, на тих засадах, що ні те, ні інше не відповідає прийнятим стандартам науковості?” [6, с. 114–115] Російський філософ-гносеолог В.П. Філатов запропонував такий поділ галузі позанаукового знання: “псевдонаука”, “паранормальне знання” та “девіантна наука”. “Псевдонаукові” вчення,

згідно з його класифікацією, постають продуктами індивідуальної творчості, а їх популярність тримається на енергії та персональній винахідливості їх творців. Такими є, наприклад, “вчення” Ч. Берліца про Бермудський трикутник, Еріха фон Деннікена про космічних прибульців у минулому (палеоконтакт) тощо. “Паранормальне знання” вписується у багату духовну традицію та існує в рамках більш-менш фіксованих інтелектуальних товариств; це є, наприклад, алхімія, астрологія. Основною його прикметою постає наявність сакрального, езотеричного ядра, яке містить головні світоглядні принципи, корпус засадничих текстів та способів їх інтерпретації, основні прийоми та рецепти предметних дій. У носіїв таких знань є багато особливостей, якими вони відрізняються від наукових товариств: відсутність інституціалізованих форм освіти, герметичність (замкненість) спільноти, процедура ініціації та отримання доступу до таємничого знання, посвяченість, захист від профанів, відкидання їх критики.

“Девіантна” наука являє собою сукупність альтернатив усередині науки або традицій, які існують на межі науковості. В певному сенсі девіантними є більшість значних наукових відкриттів, тому що вони не тільки вносять нове у наукове знання, але і порушують прийняті норми та стандарти науковості. Так, наприклад, такими є фундаментальні дослідження Г. Менделя, що проводились в ізоляції від наукового товариства та тривалий час не були прийнятими його колегами.

Однак найбільш повною є класифікація форм позанаукового знання, що була запропонована Т.Г. Лешкевич в праці “Філософія науки: традиція та інновація”. Ця класифікація не суперечить вищенаведеній, але істотно доповнює та розширює її. Згідно з Т.Г. Лешкевич, існує “сім форм позанаукового знання:

1) ненаукове – несистематичне знання, яке не формалізується та не описується законами, а також знаходиться у суперечливості з науковою картиною світу;

2) донаукове – попередня база наукового знання;

3) паранаукове – знання, яке не підводиться під існуючий гносеологічний стандарт;

4) лженаукове, – яке свідомо експлуатує забобони та вигадки;

5) квазінаукове – знання, яке шукає собі прихильників та послідовників, опираючись на методи насилля і примусу;

6) антинаукове – утопічне знання, яке свідомо перекручує уявлення про дійсність; воно протистоїть науковому;

7) псевдонаукове – знання, яке спекулює на сукупності відомих теорій” [7, с. 74].

І хоча ця класифікація викликає багато питань до авторки, але, як буде показано потім, саме ця класифікація може бути покладена в основу системної класифікації позанаукового знання.

II. Параметрична ЗТС як база системної класифікації. Метою загальної теорії систем є формулювання деяких принципів утворення, розвитку та функціонування будь-яких систем, тобто систем взагалі. Базисом Параметричної ЗТС є дві трійки категорій: 1) річ, властивість, відношення; 2) визначене, невизначене, довільне. Правильно побудовані формули (ППФ) МТО мають позиційний характер, тобто кожний елемент має різне значення залежно від місця написання: в овальних дужках пишеться об’єкт, який означає річ, справа від них – властивість, зліва – відношення. Означений об’єкт позначається t (від *англійського визначеного артикля the*), неозначений – a (від *англійського невизначеного артикля a*), довільний – A (від *англійського any*).

ППФ МТО мають такий вигляд: $(A)A$, $A(A)$, $(A^*)A$, $A(A^*)$, $[A]$. $(A)A$ – “довільна річ має довільну властивість”, $A(A)$ – “довільна річ має довільне відношення”, $(A^*)A$ – інверсна формула, коли експлікація іде від властивості до речі: “довільна властивість властива довільній речі”. $A(A^*)$ – “довільне відношення властиве довільній речі”. $[A]$ – концептуальне замкнення, що трансформує судження у понятійну конструкцію (з речення у дієприкметниковий зворот).

Тотожність у МТО формалізується за допомогою йота-оператора та позначається грецькою буквою ι [8, с. 351–366].

Усі вищезгадані ППФ були розроблені для формалізації поняття “системи”, що є головним у ПЗТС. Дефініція системи має такий вигляд:

$$(\iota A) \text{ Система} = df ([a (* \iota A)]) t$$

Вона означає: сукупність довільних об’єктів ιA мають властивість бути системою,

якщо може бути знайдений визначений об’єкт t (концепт системи), який приписується як властивість невизначеним відношенням a (структура системи), що встановлені у тій самій сукупності довільних об’єктів ιA (субстрат системи). Концепт, структура та субстрат являють собою три аспекти системного опису усякого об’єкта, які носять назву системних дескрипторів [9, с.131–151].

III. Системна класифікація позанаукового знання. Системна ПЗТС-модель наукового знання матиме такий вигляд:

$$(\iota A) \text{ Наукове знання як система} = df ([a^n (* \iota A^n)]) t^n (1),$$

де t^n – концепт наукового пізнання: мета, ідеал науковості, в ім’я якого здійснюється будь-яка наукова діяльність; a^n – структура наукового пізнання: сукупність відношень (методів, стратегій, практик), за допомогою яких здійснюється наукове дослідження відповідно до ідеалу t^n ; A^n – субстрат наукового пізнання: сукупність об’єктів, які піддаються науковому дослідженню за допомогою відношень a^n в ім’я ідеалу t^n .

Системна класифікація позанаукового знання ґрунтується на вихідній тезі: “незалежно від того, яке саме наповнення чи зміст мають концепт, структура та субстрат наукового знання в ту чи іншу епоху, позанаукове знання являтиме собою відхилення (девіацію) певних системних характеристик від наукового. Ця девіація може бути формалізована у МТО за допомогою операції відрізнення (штрих – ‘)”. Головна ідея МТО-ідеології є та, що девіація може бути віднесена не до всього знання в цілому, а до кожного з трьох системних дескрипторів окремо, тобто – до аспектів системного опису. Саме в цьому полягає системний зміст позанауковості. Водночас, якщо один з дескрипторів піддається девіації, тобто стає “позанауковим”, а інші не піддаються, то така система в цілому також буде позанауковою. Можливими є випадки, коли девіації піддані два дескриптори, а в крайньому випадку – всі три системні дескриптори.

Якщо мати на увазі цю загальну ідею системної класифікації, то має сенс з комбінаторних міркувань звернутись до класифікації Т.Г. Лешкевич. У МТО її сім різновидів позанаукового знання матимуть такий вигляд:

1. (ιA) Антинаукове знання = df ([a^n (* ιA^n)]) t^n .
2. (ιA) Лженаукове знання = df ([a^n (* ιA^n)]) t^n .
3. (ιA) Квазінаукове знання = df ([a^n (* ιA^n)]) t^n .
4. (ιA) Паранаукове знання = df ([a^n (* ιA^n)]) t^n .
5. (ιA) Псевдонаукове знання = df ([a^n (* ιA^n)]) t^n .
6. (ιA) Донаукове знання = df ([a^n (* ιA^n)]) t^n .
7. (ιA) Ненаукове, буденне знання = df ([a^n (* ιA^n)]) t^n .

Нами було помічено, що 6 перших з цих різновидів можна згрупувати парами. При цьому будемо мати три пари протилежностей, спільно вичерпуючих дев'яці усіх трьох системних дескрипторів. Ця попарно-протилежна класифікація матиме такий вигляд:

Антинаукове (дев. концепту) --- Паранаукове (дев. структури та субстрату).

Лженаукове (дев. структури) --- Псевдонаукове (дев. концепту та субстрату).

Квазінаукове (дев. субстрату) --- Донаукове (дев. концепту та структури).

Ненаукове (дев. концепту, структури та субстрату).

Якщо ліва сторона в класифікаціях однодевіантна, то друга – дводевіантна. Можна бачити системну повноту цієї класифікації, що засвідчує евристичну роль формалізму ПЗТС: у системному описі ми бачимо те, що не змогли б побачити у термінах природної мови. Далі, якщо розглядати першу колонку як базисну, тобто елементарну, а другу – як складену з елементарних, то отримаємо таку систему рівнянь:

1. Паранаукове = Лженаукове + Квазінаукове.
2. Псевдонаукове = Антинаукове + Квазінаукове (знання).

3. Донаукове = Антинаукове + Лженаукове.

4. Ненаукове (буденне) = Антинаукове + Лженаукове + Квазінаукове = Донаукове + Квазінаукове = Антинаукове + Паранаукове = Псевдонаукове + Лженаукове.

Отримана система рівнянь є аналогом обчислення форм позанаукового знання, яка можлива внаслідок повноти системної класифікації. Це зазвичай є лише перший крок у математизації цієї галузі, а також перший крок до наукового дослідження позанаукового знання. Тому що відомо, що в науці є стільки науки, скільки в ній є математики.

1. *Научные и вненаучные формы познания: Сборник РАН / Под ред. И.Т. Касавина – М., 1996.*
2. *Заблуждающийся разум? Многообразие вненаучного знания // Под ред. И.Т. Касавина. – М., 1990.*
3. *Шестов Л. Апофеоз беспочвенности. – М., 1991.*
4. *Касавин И.Т. Познание в мире традиций. – М., 1990.*
5. *Дынич В.И., Емельяшев М.А., Толкачев Е.А., Томильчик Л.М. Вненаучное знание и современный кризис научного мировоззрения // Вопросы философии. – 1994. – №12.*
6. *Филатов В.П. Традиция в донаучном и вненаучном познании // Познавательная традиция: философско-методологический анализ. – М., – 1989.*
7. *Лешкевич Т.Г. Философия науки: традиции и инновации. – М., 2001.*
8. *Avenir I.Uyomov. The ternary description language as a formalism of the Parametric General System Theory // International Journal of of General System. Part 1:Vol. 28(4-5), pp.351–366. – 1999.*
9. *Avenir I.Uyomov. The ternary description language as a formalism of the Parametric General System Theory // International Journal of of General System. Part 2:Vol.31 (2), pp.131–151. – 2002.*